

к. філол. н., доц. Булава Н.Ю.

Вінницький національний технічний університет

Непродуктивна апелювативна лексика в основах прізвищ північної Донеччини

Прізвища кожного народу є своєрідною скарбницею його історико-культурної спадщини, цінним джерелом для етнографічних, соціо-культурних, лінгвістичних, культурологічних студій[1, 6].

Системне наукове вивчення українських прізвищ припадає на другу половину ХХ століття. Зібрано й проаналізовано прізвища окремих історико-етнографічних регіонів України, зокрема історичний антропонімікон Лемківщини (С.Панцьо), Прикарпатської Львівщини (І.Фаріон), Буковинської Наддністрянщини (Л.Тарновецька), Лівобережної України (С.Глущик), Житомирщини (Л.Ящук); давні і сучасні прізвища: Закарпаття (П.Чучка), Бойківщини (Г.Бучко), Гуцульщини (Б.Близнюк), Опілля (Г.Панчук), Лубенщини (Л.Кравченко), Північної Тернопільщини (С.Шеремета), Західного Поділля (Н.Ркульова), Розточчя (О.Марочкіна), Покуття (Н.Вирста); сучасні прізвища: Північного степу України (Т.Марталого), південно-східної України (В.Познанська), Дніпровського Припоріжжя (І.Корнієнко), північної Донеччини (Н.Булава), Середньої Наддніпрянщини (Ю.Бабій), Центральної та Східної Донеччини (Ю.Новикова) та ін.

Дослідження антропонімії північної Донеччини залишається актуальним, оскільки вимагає детального аналізу прізвищевих антропооснов з метою виявлення регіональної специфіки цього класу лексем. Проблема вивчення лексико-семантичних груп прізвищевого антропонімікону зумовлена необхідністю з'ясування своєрідності кількісного вияву лексичного потенціалу

у процесі прізвищотворення та встановлення специфіки принципів номінації, що діяли в період утворення антропонімів зазначеного регіону.

Аналіз семантики антропооснов північної Донеччини здійснений у межах категорій *nomina personalia* й *nomina impersonalia*.

Надзвичайно виразно реалії історико-культурної спадщини українського народу зберіглися в антропоосновах, мотивованих неособовими апелюваннями.

Прізвища, утворені від неособових апелювань, умовно поділяємо на 10 лексико-семантичних розрядів: назви предметів та об'єктів; назви тварин; назви рослин; назви страв, напоїв, продуктів харчування; назви анатомічні; назви абстракцій; назви явищ природи та різних часових понять; назви іграшок, забав та інших розваг; назви хвороб; назви соціальних угруповань. Антропооснови категорії *nomina impersonalia* (2852) кількісно поступаються прізвищам категорії *nomina personalia* (3325). У такий спосіб встановлюємо не лише формальну амплітуду актуальних апелювань, наявних у складі антропонімів, а й ментальні пріоритети, відбиті в прізвищевих моделях, що поглиблює уявлення про національні етнокультурні константи

В антропоніміці північної Донеччини нечисленними є група прізвищ, мотивована назвами абстракцій. Вони становлять 176 прізвищ (1,53 % від загальної кількості усього антропонікону). На думку І.Д. Фаріон, саме в цій групі прізвищ найбільше умовностей та різноаспектності щодо мотивів номінації [4, 19]. Ці прізвища можуть свідчити, очевидно, про зовнішні й внутрішні обставини життя людини, за якими було первісно іменовано особу. На території північної Донеччини їх зафіксовано 176 (тобто 1,53 %). Серед них виявлено антропооснови, мотивовані лексемами на позначення абстрактних понять: *Неправда*, *Правдюк*, *Небилиця*; дій і процесів: *Галас*, *Гу*, *Жога* < жога “метушня, лайка, прочухан” [2:II,208], *Жуга* < жуга “чвари, незгоди” [2:II,208], *Клек* < клек “шум, гам” [3:II,249], *Колот* (6) < колот “ссора, спор, сумятиця” [3:II,272], *Кудла* < кудля “бійка, прочухан” [3:II,319]; почуттів і психічного стану: *Горюшко*, *Догода*, *Докука* (1) < докука “досада, турбота” [3:I,415], *Журба*, *Коверженко* < коверза “роздум, міркування; нісенітниця” [3:II,261],

Лихо, Ляченко < лях “переляк” [3:II,391], *Шкода*; фізичного стану: *Мор* < мор “смертність” [3:II,431] тощо.

Поява прізвиськ цього зразка пов’язана з характеристично-метафоричними прізвиськами, що виникли за певних обставин у житті першопосілів. В антропоніміконі північної Донеччини переважають прізвищеві основи, мотивовані абстрактними назвами на позначення дій і процесів. Виникнення таких прізвиськ (згодом прізвищ) пояснюється почасти особливостями темпераменту українців, тому ця лексика слугувала виразною характеристикою людини.

Непродуктивною групою за кількістю фіксацій є прізвища, мотивовані назвами явищ природи та часові поняття відображено в різних ономастичних шарах (ергоніми, прагматоніми, ідеоніми, народні хрононіми, прізвища) (71 прізвище; 0,61 % від загальної кількості усього антропонікону). У часи язичництва вони використовувалися для створення індивідуальних іменувань. Основною причиною таких номінацій слід вважати збіг у часі факту народження дитини й наявності того чи іншого явища. Разом із тим, очевидно, важливу роль грав і механізм міфологічно-метафоричного зближення людини як об’єкта іменування і певної природної стихії, що мала побажально-попереджувальний характер.

Назви часових понять зафіксовано в основах 71 прізвища (0,61 % від загальної кількості усього антропонікону) північної Донеччини. Багатство апелятивів цієї групи презентують назви місяців: *Березнев*, *Листопад*, тижнів: *Похвальний* < похвальний “п’ятий тиждень великого посту” [3:III,385], днів: *Неділько*, *Середа*, *Субота*, свят: *Коляда* < коляда “різдвяне свято, коли співають колядки” [3:II,274], *Палій* < палій “день св. Пантелеймона” [3:III,89].

Різновиди вітрів відображені в антропонімах: *Борута* < бора “сильний вітер, буря, ураган” [3:I,86], *Бугир* < бугір “сильний вітер” [2:I,276], *Вітренко*, *Круговий* < круговий “назва вітру” [3:II,312], *Суховій* < суховій “сухий вітер” [3:IV,233]. Різноманітні погодні умови та явища ілюстровано прізвищами

Бруяко < бруяко “сквозняк” [228:I,102], *Громенко, Завірюха, Зима, Меженний* < межений “літній (пора року) (Азов. побереж.)” [3:II,415], *Мороз, Пороша* (1) < пороша “перший сніг” [3:III,354], *Світайло, Туча, Холод* .

Прізвища, співвідносні з назвами іграшок, забав та інших розваг (49 прізвищ; 0,42 % від загальної кількості усього антропонікону), також належить до непродуктивної групи лексики, що послугувала основою для творення прізвищ північної Донеччини.

Більшість назв дитячих ігор, збережених в основах прізвищ, вийшли з ужитку чи застаріли: *Гусар* < гусар “рід танцю, рід дитячої гри” [3:I,342], *Ряб* < ряб “ігра хрещик” [3:IV,91], *Тарапата* < тарапата “рід ігри в м’яч” [3:IV,247].

В антропоосновах знайшла відображення лексика, пов’язана з грою в карти: *Козир, Осьмачко* < осьмака “вісімка в картах” [3:III,74], *Туз, Чирва* < чирва “масть в картах: черва” [3:IV,463].

Назви дитячих іграшок представлено у прізвищах: *Балабан* < балабан “бубонець, брязкальце” [3:I,23], *Гупал* < гупалка “іграшка” [3:I,340], *М’яч, Цико* < цикавка “дитяча іграшка” [3:IV,429].

Прізвища, мотивовані назвами хвороб, становлять лише 35 прізвищ (0,30 % від загальної кількості усього антропонікону).

У прізвищах, співвідносних від назв хвороб, найімовірнішим мотивом номінації був або факт власне цієї хвороби, яку перенесла людина, або народження особи під час її поширення. На думку І.Д. Фаріон, домінуючим мотивом виникнення таких прізвищевих назв був відстрашувально-охоронний, тобто людина, ідентифікована як Чума чи Оспа, мала б завдяки своєму імені відвернути від себе цю хворобу [4,19].

Назви хвороб зустрічаються в основах таких прізвищ північної Донеччини: *Бегей* < бег “якась психічна хвороба, зовнішня пухлина” [2:I,159], *Биба* < бибак “хвороба” [3:I,55], *Жовненко* < жовна “пухлина залоз на шиї, жовна” [3:I,488], *Кадук* < кадук “рід хвороби” [3:II,207], *Короста, Кошуля* < кошуля “струпи на

голові дитини” [3:II,297], *Проказа*, *Пухир*, *Смага* < смага “сухість губ, запалений наліт на губах від спраги” [3:IV,155].

Назви соціальних угруповань збережені в основах таких прізвищ, як *Гура* < гура “масса, гурьба” [3:I,340], *Годла* < годло “род, племя” [3:I,350], *Гульпа* < гульба “пир, собрание гостей” [3:I,338], *Гуртяк*, *Купченко*, *Кучук*, *Піхота* тощо. Таких прізвищ зафіксовано лише 22 прізвища (0,2 % від загальної кількості усього антропонікону).

Отже, прізвища категорії *nomina impersonalia* становлять в антропоніміконі північної Донеччини помітне різноманіття лексико-семантичними груп: назви предметів та об’єктів; назви тварин; назви рослин; назви страв, напоїв, продуктів харчування; назви анатомічними; назви абстракцій; назви явищ природи та різних часових понять; назви іграшок, забав та інших розваг; назви хвороб; назви різноманітних угруповань. Вони становлять меншу частину (2284 прізвища) від загальної кількості всіх відапелятивних прізвищ. Ця група антропонімів відображає у своїх твірних основах виключно апелятиви з неособовим значенням. Проте найменш частотними з категорії *nomina impersonalia* є групи “назви абстракцій”, “назви часових понять”, “назви часових понять”, “назви хвороб”, “назви соціальних угруповань”. Співвідношення лексико-семантичних груп за своїм кількісним виявом в антропоосновах прізвищ залежить як від багатства кожної лексико-семантичної групи в мові загалом, так і від спроможності семми відповідати вимогам тих принципів номінації, що діяли в період утворення антропонімів. Низький рівень фіксації цих груп лексики у прізвищевому антропоніміконі північної Донеччини засвідчив специфіку прізвищ цього регіону, а також низький рівень індивідуалізації прізвицьк, що слугували основою для формування прізвищ від цих лексико-семантичних груп.

Література:

1. Булава Н.Ю. Роль різних класів лексики у творенні прізвищ північної Донеччини / Н.Ю. Булава // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. – Ужгород, 2016. – Вип.1. – С. 16 – 19.
2. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982 – 1989. – Т. 1 – 3.
3. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. з додатком влас. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909.
4. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником) / І.Д. Фаріон. – Львів: Літопис, 2001. – 370 с.